

BÖRSPLAN 2016

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning

RAÄ 51:1
Gävle stad
Gävle Kommun
Gästrikland
2016

Bo Ulfhielm

BÖRSPLAN 2016

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning

RAÄ 51:1
Gävle stad
Gävle Kommun
Gästrikland
2016

Rapport 2017:15
Bo Ulfhielm

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF-format från länsmuseets hemsida www.lansmuseetgavleborg.se

Rapporter, böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik butiken@xlm.se eller 026-65 56 35.

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg

Box 746, 801 28 Gävle

Tel 026-65 56 00

www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2017

Omslagsbild: Byggnadsgrund under framrensning Foto: Bo Ulfhielm

Staten har rätt att sprida dokumentationsmaterialet och rapporten enligt CC BY-licens. Lantmäteriverkets kartor omfattas ej av denna licens.

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande MS2010/01366.

ISSN 0281-3181

Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Sammanfattning	5
inledning	5
Syfte och frågeställning	5
Metod.....	5
Topografi och fornlämningsmiljö	6
Resultat och tolkningar	7
Fynd.....	10
Tolkningar	10
Referenser	12
Lantmäteristyrelsens arkiv.....	12
Arkiv Digital	12
Administrativa uppgifter.....	13
Bilaga 1. Anläggningsbeskrivningar och sektioner	14
Bilaga 2. Fyndlista	16

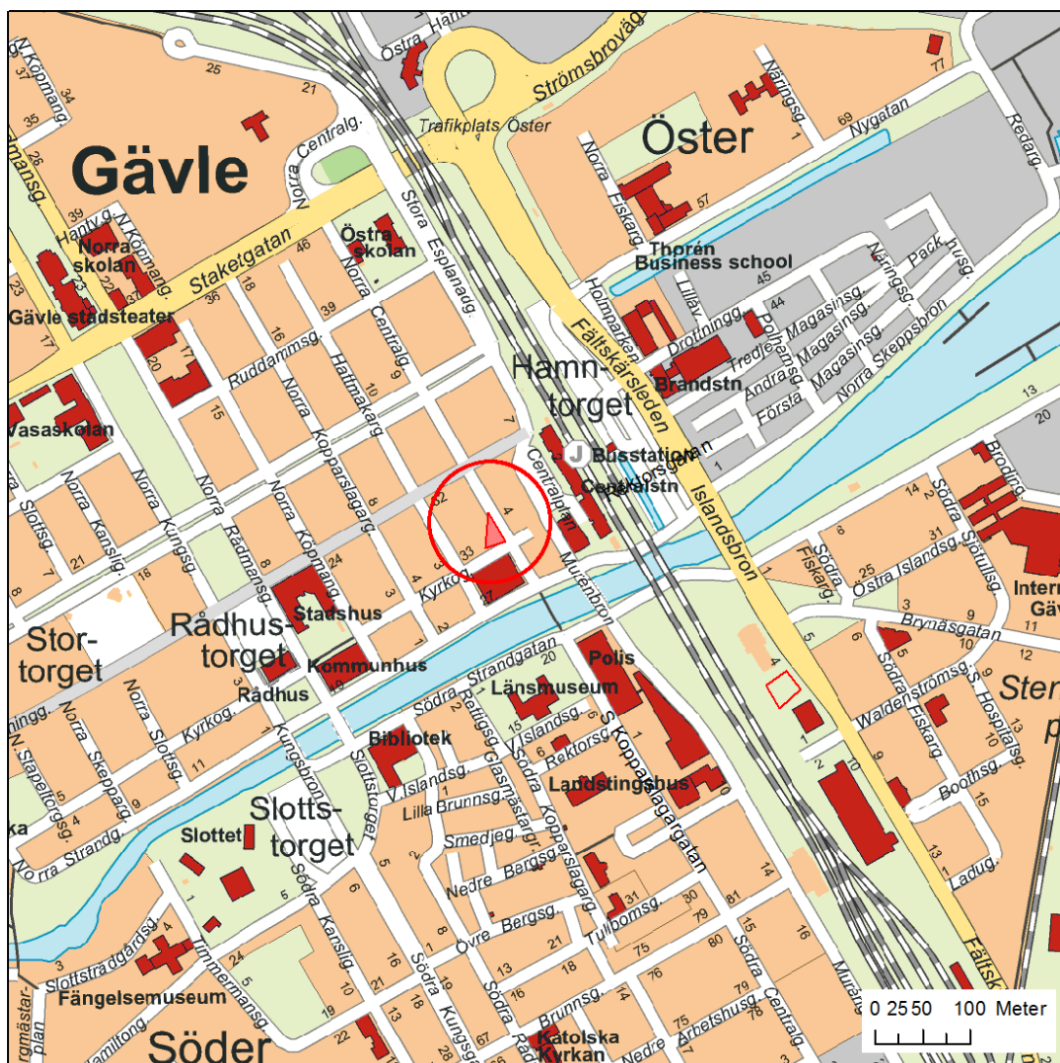

Bild 1. Översiktskarta med undersökningsområdet markerat. Efter digitala stadskartan, Lantmäteriet.

SAMMANFATTNING

Länsmuseet Gävleborg har på uppdrag av Gävle kommun, samhällsbyggnad genomfört en schaktningsövervakning inom Börsplan, kvarteret Horn, Gävle stad och kommun. Arbetena utfördes efter beslut av Länsstyrelsen Gävleborg (Dnr 431-6509-16).

Arbetet föranleddes av en ombyggnad av torgytan på Börsplan vilket omfattade bland annat omläggning av stenyta, grävning för fontän och plantering av träd.

Hela exploateringsytan omfattade cirka 430 kvadratmeter.

Under fyllnadsmassorna framträdde tre anläggningar, en ränna och två husgrunder. Den sydligaste av dessa kan identifieras som en byggnad som uppfördes efter år 1776 och förstördes vid stadsbranden 1869. Huset ägdes under 1800-talet av en rad prominenta borgare i staden, bland andra borgmästaren Johan Henric von Sydow.

INLEDNING

Länsmuseet Gävleborg har på uppdrag av Gävle kommun, samhällsbyggnad genomfört en schaktningsövervakning inom Börsplan, kvarteret Horn, Gävle stad och kommun. Området ligger inom fornlämning Raä 51:1 vilket är det område inom staden där äldre stadslager kan förväntas framkomma. Arbetena utfördes efter beslut av Länsstyrelsen Gävleborg (Dnr 431-6509-16).

Schaktkontrollerna utfördes löpande vid sju tillfällen under perioden 7:e oktober till 2 november 2016 av Bo Ulfhielm, Länsmuseet Gävleborg.

Arbetet föranleddes av en ombyggnad av torgytan på Börsplan vilket omfattade bland annat omläggning av stenyta, grävning för fontän och plantering av träd. Syftet var att omforma platsen från parkering till en mötesplats som ansluter till kvarterets kulturhistoria.

SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNING

Schaktkontrollen syftade till att dokumentera fornlämningen för att tillvarata kunskap som bidrar till stadens historia samt är till nytta för kommande samhällsplanering. Undersökningen skulle klargöra:

- Fornlämningens utbredning inom schaktet
- Bedömning av kulturlagrets omfattning, karaktär och bevarandegrad
- Preliminär datering
- Preliminär tolkning

METOD

Förundersökningen genomfördes i form av schaktningsövervakning. Kontrollerade schakt mättes in med RTK- GPS. Anläggningar och byggnadskonstruktioner rensades fram för hand. Sektioner dokumenterades med ritning och digitala fotografier.

Kulturlager och anläggningar som bedömdes vara yngre än 1800-talets mitt dokumenterades översiktligt.

Bild 2. Maskinschaktningen övervakades kontinuerligt och påträffade anläggningar grävdes fram i plan. Foto Bo Ulfhielm.

TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ

Det aktuella området ligger i en del av Gävle där man tidigare påträffat och undersökt äldre kulturlager. Såväl norr som väster om exploateringsområdet – i kvarteren Oxenstierna och Pechlin – har sammanhängande kulturlager från 1500-1800 talen dokumenterats (Bergold och Grälls 1994, Elfwendahl 1996 a och b). Av särskilt intresse är att man här kunnat se kvarter och gator som tillhör en äldre stadsplan än den som redovisas på Gävles första stadskarta från omkring år 1630.

I kvarteret Oxenstierna har man dessutom påträffat medeltida keramik. Fynden gjordes i omrörda lager, men de kan indikera att medeltida bebyggelse funnits i närheten.

I den östra delen tangerar arbetena den igenfyllda Lillåns ursprungliga sträckning och möjligheten fanns här att påträffa lämningar och fynd av andra typer än de gängse vid undersökningar i staden. Dit hör t.ex. brygg- och hamnkonstruktioner samt båtlämningar. Man kan även förvänta sig att bevaringsförhållandena i åns bottenslam varit goda och att kulturlager från den kringliggande bebyggelsen avsatts.

En arkeologisk insats har tidigare gjorts vid Börsplan, söder om det nu aktuella området. År 2013 utförde Läns museet en schaktningsövervakning vid grävning för dagvattenledning. Då framkom en "lins" med kulturlager. Lagret framträdde på 0,9 meters djup och bestod av brun, myllig, jord, samt tegel, ben, keramik och rikligt med ballastflinta. En bit av en kritpipa kan på typologiska grunder antas härröra från 1700-talets mitt. En tolkning är att kulturlagerresten är en del av en kaj- eller hamnanläggning i anslutning till vattendraget Lillån, som enligt historiskt kartmaterial tangerade schaktet. Lillån lades igen i slutet av 1800-talet.

Bild 3. Flygfoto över centrala Gävle med omnämnda kvarter inlagda. Röda linjer markerar ytor som undersökts arkeologiskt. Den fyllda röda triangeln markerar det aktuella undersökningsområdet. Lantmäteriet.

RESULTAT OCH TOLKNINGAR

Exploateringsytan omfattade cirka 430 kvadratmeter. Markarbetet innebar att hela denna yta schaktades ned cirka 0,9 meter. På platsen för fontänen och i sydöstra hörnet grävdes dock djupare på grund av ledningsdragning.

Under de 0,4–0,7 meter tjocka fyllnadsmassorna framträdde flera anläggningar:

A1 ränna

På cirka 0,70 djup framträdde en mörkfärgning, 10,5 meter lång, 0,5 meter bred och 0,10–0,35 meter djup. Denna löpte diagonalt över ytan från schaktkanten i norr till centrum av ytan där den var avgrävd. I sektion var färgningen inte lika tydlig, men kunde följas till omkring 0,35 meters djup där den avslutades med en skålad botten. Inga fynd.

En möjlig tolkning är att rännan utgör en kant från en gränd som gick här på 1700- och 1800-talen. Läge och riktning stämmer bra överens med grändens kant enligt äldre kartor.

Bild 4. Rännan fotograferad från söder. Foto: Bo Ulfhielm.

A2 byggnadsgrund

I norra delen av schaktet framkom flera stenar vilka sannolikt bildat delar av grunden till en byggnad, i detta område var också rikligt med tegel. Stenarna var av röd sandsten och förhållandevis stora, upp till 1,5 meter. Stenarna låg inom ett 5×4 meter stort område men bildade ingen sammanhängande stensyll.

Bild 5. A2 utgjordes av några grundstenar av röd sandsten.

A3 byggnadsgrund

En grundmur till en byggnad framkom i södra delen av schaktet. Grunden bestod av flata sandstenar av varierande storlek. Bredden var 0,8 meter och bevarad höjd från grundens botten var 0,4-0,6 meter.

Bild 6. Grundmurens sydvästra hörn. Hörnet är skadat av en nedgrävd elledning. Foto: Bo Ulfhielm.

Bild 7. Sektion av grundmuren under framrensning. Foto: Bo Ulfhielm.

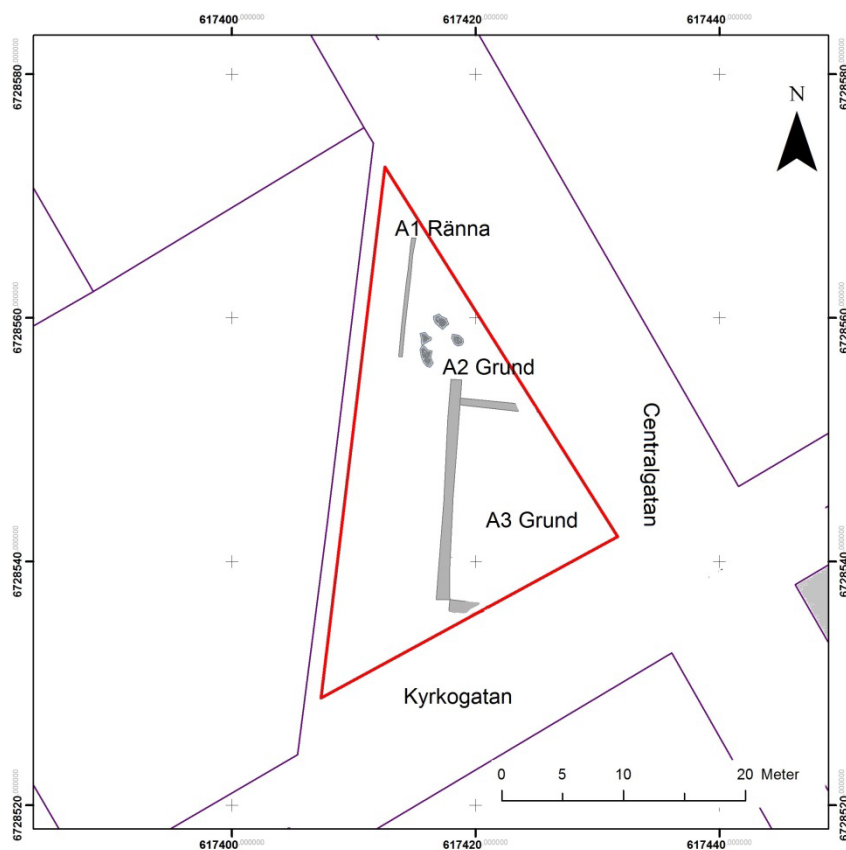

Bild 8. Schaktplan med påträffade anläggningar redovisade.

Lagren grävdes inte i botten, men vid en provgrävning inom A3 påträffades keramik och ben på 1,4 meters djup, d.v.s. 0,4 meter under de borttagna massorna. I en provgrop i västra delen av området vidtog däremot naturlig sand under fyllnadslagret.

Fynd

Fyndmaterialet bestod av ben, keramik, porslin, kakel, tegel samt skaft till kritpipor. Fynden härrör från 1700- och 1800-talen, enstaka porslinsskärvor kan dock vara 1900-tal. Merparten av föremålen framkom spridda över ytan i raserings-/fyllnadsmassor. I anslutning till grundmuren A3 framkom enstaka fynd vid framrensning, däribland två kritpipsskaft, en bit gul ballastflinta samt porslin. Endast dessa fynd tillvaratogs vid undersökningen. Övriga föremål kasserades vid gallring i samband med rapportarbetet.

Tolkningar

På kartor från första hälften av 1700-talet utgjorde undersökningsområdet till största del av obebyggd mark. Här var en öppen yta vid ån, sjöbodar, en gränd samt, längst i norr, en kvarterslagd tomt. Efter stadsbranden 1776 behöll gränden ungefär sin sträckning men nya hus uppfördes och sjöbodarna försvann (Karström 1974:126). Kvarteren fick en tydlig högre ståndskaraktär.

Grunden A3 representerar ett hus som uppfördes efter stadsbranden 1776 och som stod fram till nästa stora stadsbrand 1869. I huset bodde bland andra lagmannen Fredric Ennes, kommersrådet Olov Elfbrink och borgmästaren Johan Henrik von Sydow (Arkiv digital). Vid tiden för den stora stadsbranden 1869 ägdes huset av Grosshandlaren Johan August Bång. I anslutning till grunden var ställvis rikligt med kol.

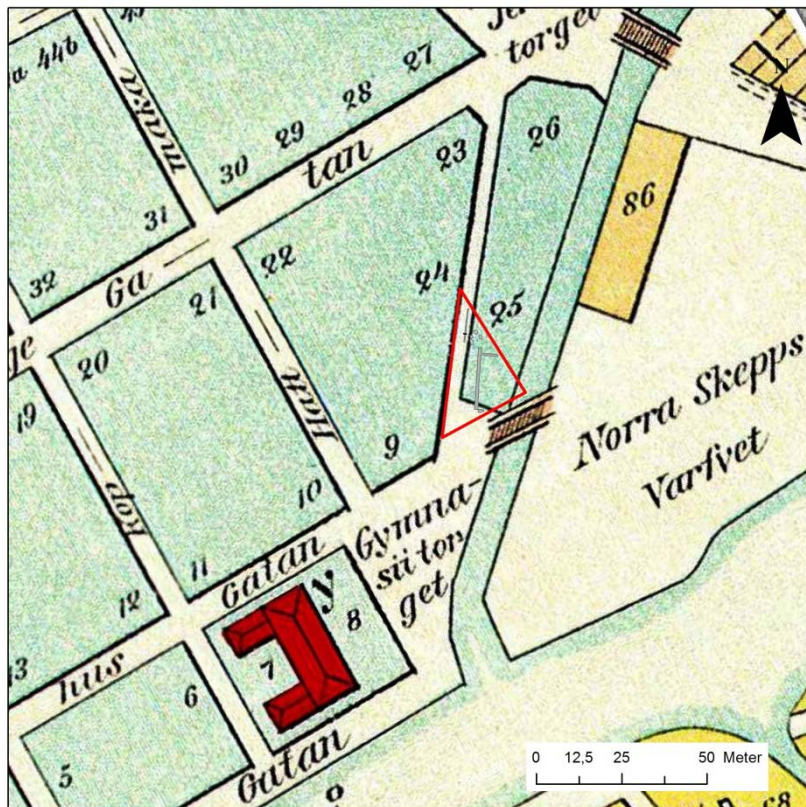

Bild 9. Undersökningsområdet med anläggningar i förhållande till 1837 års stadskarta (Fyhrvall 1901).

Efter stadsbranden byggdes denna del av kvarteret inte upp igen utan fick fungera som en öppen yta med namnet Börsplan efter det intilliggande börshuset.

Bild 10. Träkol vid grundmuren A3. Foto: Bo Ulfhielm.

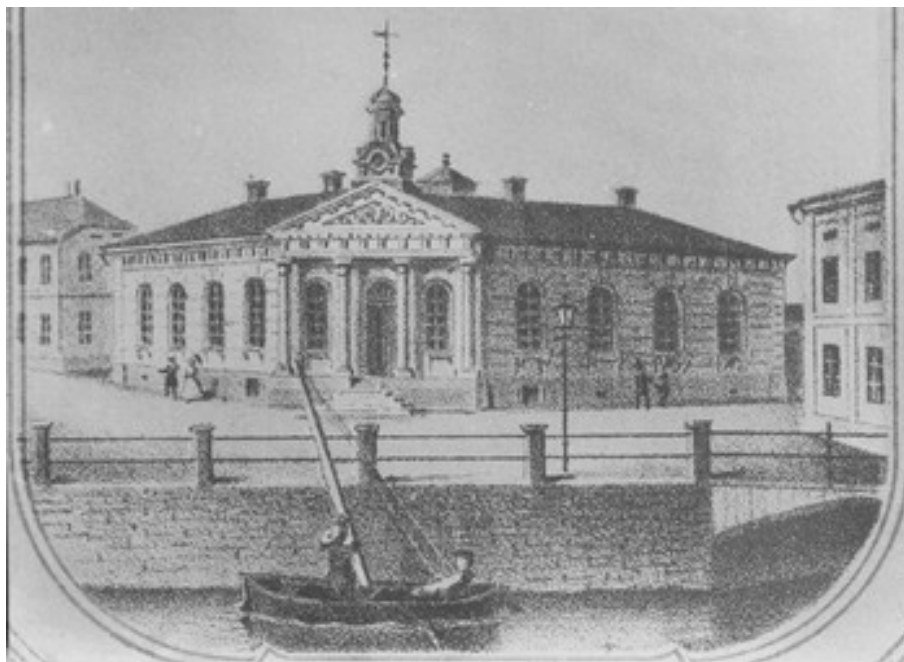

Bild 11. Börshuset från öster som det såg ut innan branden. I högra hörnet skymtas den byggnad vars grund nu påträffats. Litografi av L.A Groth. 1860-tal. (Viklund och Karlström 1968).

REFERENSER

Bergold, H och Grälls, A. 1994. *Pechlin. UV Uppsala rapport 1994:40.* Riksantikvarieämbetet.

Elfwendahl, M. 1994. *Pechlin. UV Uppsala rapport 1994:66.* Riksantikvarieämbetet.

Elfwendahl, M. 1996a. *Kvarteret Oxenstjärna 1. UV Uppsala rapport 1996:29.* Riksantikvarieämbetet.

Elfwendahl, M. 1996b. *Kvarteret Oxenstjärna 3. UV Uppsala rapport 1996:24.* Riksantikvarieämbetet.

Karlström, T. 1974. *Gävle stadsbild. Bebyggelsehistoria och samhällsutveckling till 1900-talets början. Gävle 1974.*

Viklund, H och Karlström, T. 1968. *Vinden tände staden. Stadsbyggnad i Gävle under 100 år. Gävle kommun.*

Åkerhagen, A. Att datera kritpipor:

<http://www.tobaksochrandsticksmuseum.se/Global/Museum/Samlingarna/Kritpipor%20Skifter/Datera%20en%20kritpipa.pdf>

Lantmäteristyrelsens arkiv

V14 1:3. Grundritning Gävle stad. Lars Lindenberg 1741.

Arkiv Digital

Gävle Heliga Trefaldighets församling: Husförhörlängder 1802-1870.

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens dnr: 6509-2016

Uppdragsgivare: Mark och exploatering Samhällsbyggnad, Gävle kommun

Undersökningstid: 7 oktober till 2 november 2016

Projektledare Läns museet Gävleborg: Bo Ulfhielm

Personal: Bo Ulfhielm

Fastighet: Kvarteret Horn, Norr 2:1

Socken: Gävle

Kommun: Gävle

Koordinatsystem: Sweref 99 TM

Höjdsystem: RH 2000

Exploateringsarea: 430 kvadratmeter

Undersökt area: 430 kvadratmeter

Arkeologtimmar: 7

Dokumentationshandlingar som förvaras i Läns museet Gävleborgs arkiv:

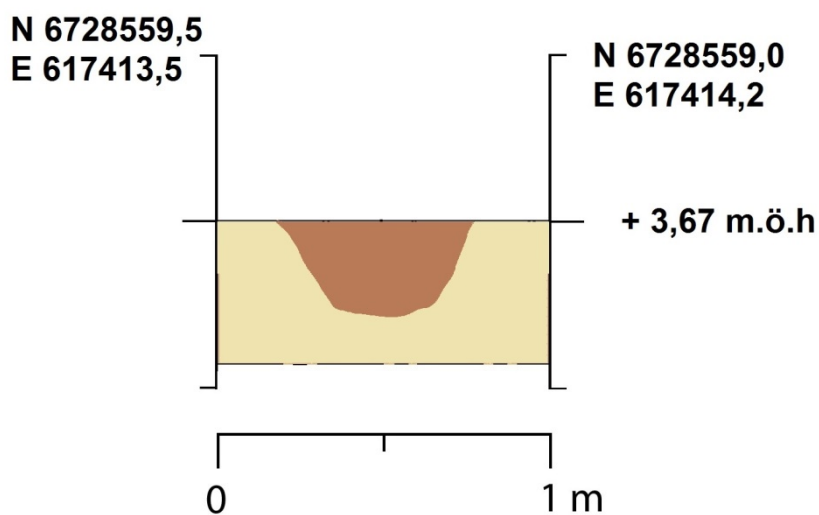
Fältanteckningar och sektionsritningar samt digitala fotografier

Fynd: Från undersökningen tillvaratogs sex fynd enligt lista i bilaga 2

BILAGA 1. ANLÄGGNINGSBESKRIVNINGAR OCH SEKTIONER

A1 Ränna

Mörkfärgning, 10,5 meter lång (NNV–SSÖ), 0,5 meter bred och 0,1–0,35 meter djup. Denna löpte diagonalt över ytan från schaktkanten i norr mot centrum av ytan där den var avgrävd. I sektion var färgningen inte lika tydlig, men kunde följas till omkring 0,35 meters djup där den avslutades med en skålad botten. Inga fynd.

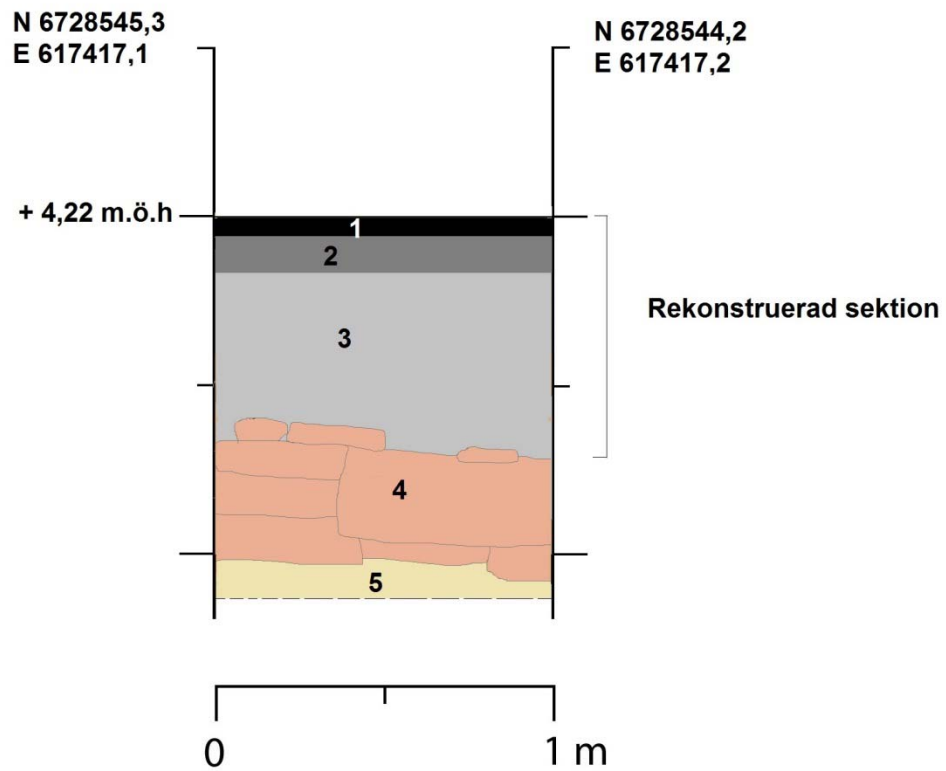
Sektionsritning A1

A2 Byggnadsgrund?

Del av grund, cirka 54 m, bestående av fyra större stenar av röd sandsten. I ytan intill var rikligt med tegel. Stenarna men ingen tydligt sammanhängande stensyll, men utgör sannolikt rest av en grund till en större byggnad.

A3 Byggnadsgrund

Grundmur, del av. Den västra sidan är 17 meter lång, medan de norra och södra sidorna kan följas 1,7 respektive 4,5 meter och försvinner därefter in i schaktkanterna. Det södra hörnet skadat av nedgrävd kabel. Muren är byggd av flata sandstenar av varierande storlek. Bredden var 0,8 meter och bevarad höjd från grundens botten var 0,4–0,6 meter. I västra kanten är ställvis rikligt med kol. I anslutning till muren framkom fynd av kritpipor, keramik och ballastflinta.

Sektionsritning A3. 1. Asfalt, 2. Bärlager grus, 3. Fyllnadsmassor, 4. Stenmur grund, 5. Gulbeige Silt/sand

BILAGA 2. FYNDLISTA

Nr	Föremål	Kommentar	Längd (mm)	Bredd (mm)	Vikt (g)
1	Ballastflinta	Gulbeige	27	23	8,7
2	Keramik	Mynningsbit, brungul lasyr	120	93	120,0
3	Porslin	Benvit med blå bård	70	38	10,1
4	Kritpipa	Skaft, dekor	36	6	3
5	Kritpipa	Skaft odekorerat	66	9	5,6
6	Kakel	Vit med lila band	48	24	12

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG, BOX 746, 801 28 GÄVLE. TEL 026-65 56 00. WWW.LANSMUSEETGAVLEBORG.SE
BESÖKSADRESS: SÖDRA STRANDGATAN 20, GÄVLE